

Compte tenu du fait que le trésor de Tulghieș comprend, dans tous ses trois lots, non seulement des tétradrachmes barbares, mais aussi des tétradrachmes au nom d'Alexandre le Grand, l'auteur conclut, en attirant l'attention des chercheurs sur l'importance que présente, pour l'étude de ce trésor, la chronologie de ces dernières émissions, qui devrait être établie sur la base des résultats obtenus dans cette direction au cours des dernières années.

EXPLICATION DES PLANCHES

- Pl. I. Tétradrachmes barbares du trésor de Tulghieș.
Pl. II. Autres tétradrachmes barbares du même trésor.

NOI CONTRIBUȚII PRIVIND CIRCULAȚIA DRAHMEI DIN DYRRHACHIUM ȘI APOLLONIA : ASPECTUL METROLOGIC

NICULAE CONOVICI

Este binecunoscut faptul că în prima jumătate a sec. I î.e.n., mai ales ca urmare a campaniilor sud-dunărene ale geto-dacilor conduși de Burebista, pe teritoriul Daciei pătrund mari cantități de monede străine : tetradrahme din Macedonia Prima și Thasos, drahme de Apollonia și Dyrrhachium, denari romani republicani ș.a.¹. Acest uriaș aflux de metale prețioase, împreună cu alte variate bunuri provenite din prăzi, răscumpărări, tributuri, stipendii și nu în ultimul rând din schimburi comerciale tot mai extinse, utilizarea meșterilor și specialiștilor greci la construirea cetăților și a noilor sanctuare etc. au avut ca efect o înflorire fără precedent a economiei statului dac, o uniformizare tot mai accentuată a civilizației daco-getice și a favorizat producerea unor profunde transformări sociale, politice și spirituale².

În cele ce urmează ne propunem să urmărim un aspect mai puțin cunoscut, legat de pătrunderea și circulația drahmelor din Apollonia și Dyrrhachium în Dacia. El privește raporturile cantitative existente între cele două categorii de monede, căutând explicația posibilă a faptului că drahmele din Dyrrhachium ajunse aici sînt cu mult mai numeroase decît cele din Apollonia. Într-o lucrare din 1971³, I. Glodariu estimează la cca 11 900 numărul drahmelor din cele două orașe descoperite în Dacia. De atunci numărul lor a sporit cu cel puțin 1 000. După datele de care dispunem, în tezaur și descoperiri izolate din România și vestul Ungariei am putut identifica un număr de peste 10 000 drahme originale și imitații, la care se adaugă descoperirile cu număr neprecizat de piese. Din această cifră au putut fi departajate 6529 drahme de Dyrrhachium, 1253 de Apollonia, 545 imitații de Dyrrhachium și hibride (414 numai în tezaurul de la Troianul)⁴ și 43 imitații Apollonia. Așadar, raportul dintre monedele celor două orașe este de cel puțin 5 : 1.

După cum am avut prilejul să arătăm în alte lucrări⁵, ambele orașe încep să emită drahme de argint după un etalon comparabil cu cel rhodio-fenician (drahme de 3 *scrupuli* = 3,41 g)⁶ din cursul sec. III î.e.n. : cca 260 î.e.n. Dyrrhachium, cca 232 î.e.n. Apollonia (etalon și nominal utilizate și de alte centre din zona Adriaticii, precum și de victoriatul roman care s-a inspirat după ele⁷). Mai mult, aceste drahme sînt cu totul asemănătoare între ele, luînd ca model emisiunile mai vechi ale cetății-mame Coreyra⁸ : pe avers o vacă alăptîndu-și vițelul, pe revers un pă-

trat dublu cu decor floral stilizat. Pe aversul monedelor mai figurează numele magistratului monetar și diferite simboluri sau monograme, iar pe revers numele prescurtat al orașului emitent ΔΥΡ, ΑΠΟΛΛΩΝΑ și numele pritanilor eponimi dispuse pe laturile pătratului. Singura deosebire între ele, și aceasta intervenită abia pe la cca 149/147 î.e.n., este aceea că la Apollonia vaca era orientată spre stînga, iar la Dyrrhachium va rămîne constant spre dreapta. De la aceeași dată am constatat însă că emisiunile Apolloniei nu mai aveau un caracter anual regulat, ci o frecvență de cca 2 emisiuni în 3 ani⁹.

Vom nota deci o primă observație: cantitatea de monedă de argint emisă la Apollonia este mult mai mică decît la Dyrrhachium. Acest fenomen poate avea mai multe explicații, pe care ne mărginim să le enunțăm:

- 1 — dificultatea procurării materiei prime (argintul);
- 2 — o perioadă de criză economică prin care trece orașul în această perioadă, criză sugerată și de alte izvoare¹⁰;
- 3 — o folosire preferențială de către autoritatea „protectoare” — Republica romană — a monedelor de Dyrrhachium pentru plata soldaților săi¹¹;
- 4 — o slăbire a contactelor comerciale directe ale Apolloniei cu triburile din Iliria de nord (bazinul Naronei), principalul partener al celor două cetăți pentru monedele de argint¹², știut fiind că în relațiile comerciale cu orașele illire vecine și cu lumea gracă era folosită cu precădere moneda de bronz¹³;
- 5 — valoarea mai scăzută a drahmelor Apolloniei față de cele în Dyrrhachium, ca urmare a greutateii lor medii mai reduse.

În ultimă instanță, ceea ce conta cu adevărat pentru beneficiarii externi era cantitatea de metal prețios ce putea fi obținută prin achiziționarea monedelor. În continuare vom urmări fluctuația greutateilor drahmelor din cele două orașe în tezaurele cunoscute, iar pentru sec. I î.e.n. și greutatea medie a fiecărei emisiuni în parte. Nu intră în discuția de față imitațiile acestora, aflate în cantități reduse în multe tezaure (excepție făcînd doar tezaurul de la Troianul, compus exclusiv din imitații).

Pentru sfîrșitul sec. III î.e.n. cunoaștem un singur tezaur, descoperit la Durrës (Dyrrhachium) în 1884 (IGCH 556) și conținînd 50 AR și 2 AR Apollonia, dar greutatea pieselor nu a fost publicată.

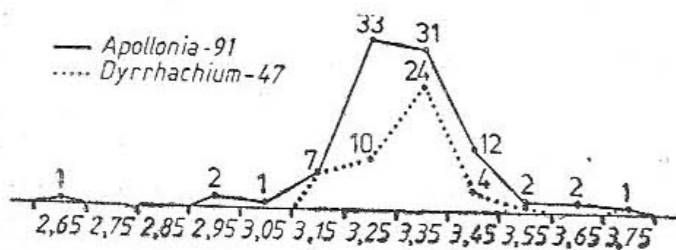

Fig. 1. Histograma greutateii drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia din tezaurul de la Jubicë (Albania).

Tezaurul de la Jubicë (IGCH 557), din primul sfert al sec. II î.e.n.¹⁴, cuprindea 91 AR Apollonia și 47 AR Dyrrhachium. Histograma (fig. 1) arată că virful greutateii drahmelor de Apollonia se află la 3,25 g (33 piese), în apropiere fiind cele cu greutatea medie de 3,35 g (31 piese), iar pentru

drahmele de Dyrrhachium virful greutateii se află la 3,35 g (24 piese). În tezaurele de la Bakërr (IGCH 559), databil în 168 î.e.n.¹⁵ și cel din

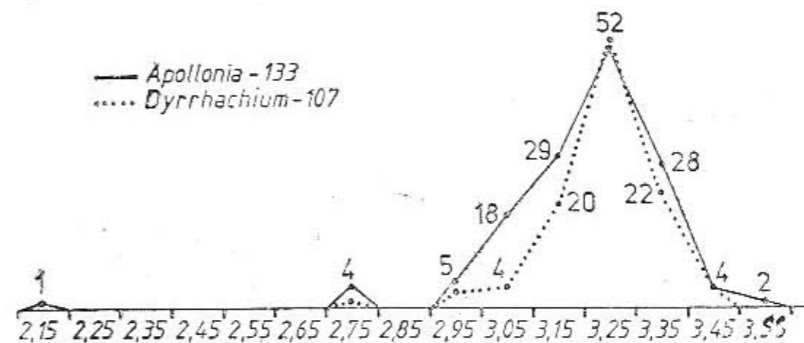

Fig. 2. Histograma greutateii drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia din tezaurul de la Bakërr (Albania).

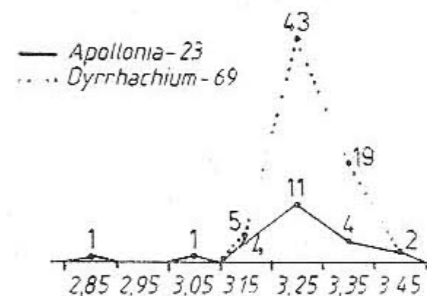

Fig. 3. Histograma greutateii drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia din tezaurul aflat în colecția „Polese” (provenit din Albania).

colecția Polese, provenit din „Albania” (IGCH 2054) și datat cca 154 î.e.n. cele două virfuri coincid în dreptul valorii medii 3,25 g (fig. 2, 3). Se constată că în prima jumătate a sec. II î.e.n. — perioadă corespunzătoare grupelor I—III de la Dyrrhachium și subgrupelor A. 1—2 de la Apollonia, ambele categorii de drahme prezintă o curbă a greutateii „normală”, foarte apropiată de etalon (3,41 g) dacă ținem seama și de uzura pieselor.

În a doua jumătate a sec. II î.e.n. are loc expansiunea romană în Peninsula Balcanică, marcată prin dezmembrarea regatului illir, cucerirea și devastarea Epirului, Macedoniei și Greciei, prin războaiele cronice duse de romani și aliații lor împotriva tracilor și scordiscilor care devastau periodic peninsula. Cele două orașe de care ne ocupăm intră și ele într-o criză de durată, ilustrată și de scăderea producției de monede: la Dyrrhachium doar temporar, la Apollonia însă se ajunge chiar la rărirea frecvenței emisiunilor. Cu toate acestea, probabil pe măsura avansării trupelor romane spre nord, în ultimele două decenii ale secolului producția de monede este din nou în creștere, se pare pentru a acoperi plata trupelor romane aflate în expediție¹⁷.

Din păcate, cunoaștem puține tezaure din această vreme, și încă și mai puține au fost publicate împreună cu greutatea pieselor componente. Ne reține atenția tezaurul II de la Dieci (jud. Arad) (IGCH 593)¹⁸ care conține drahme din Dyrrhachium, majoritatea din grupa a IV-a (253 AR, inclusiv imitații) și din Apollonia; majoritatea din prima parte a subgrupeii B. II (52 AR, 1 imitație). Din histogramă (fig. 4) observăm

că virful greutateilor se plasează la 3,25 g pentru Dyrhachium și la 3,15 g la Apollonia, e drept cu o continuare relativ importantă la 3,25 și 3,35 g. În tezaurul de la Celopek (Metohija) (P. Popović, Starinar, 27, 1977,

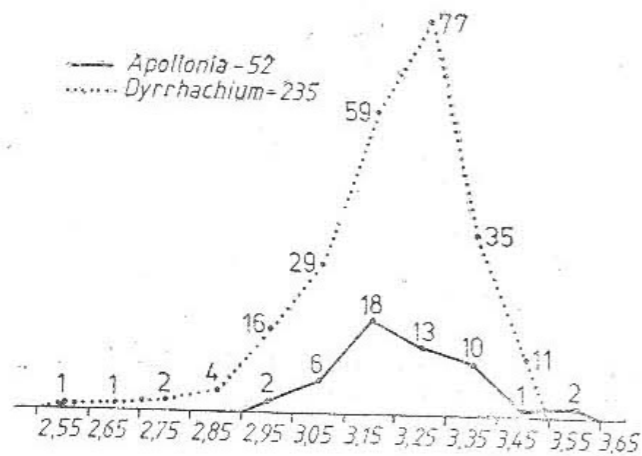

Fig. 4. Histograma greutății drahmelor de Dyrhachium și Apollonia din tezaurul Dicci II (România).

p. 175—179), cu 475 Apollonia + 2 imitații, 408 piese aparțin perechii ΝΙΚΩΝΟΣ — ΣΩΣΙΚΡΑΤΗΣ de la mijlocul subgrupeii B. II (fig. 5). Virful greutateilor apare aici la 2,95 g (2,91—3,00 g), cu o amplitudine destul de mare în dreptul mediilor de 2,75, 2,85, 3,05 și 3,15 g.

Pentru ultima perioadă de emisiune, datată la sfârșitul sec. II—primele decenii ale sec. I î.e.n. (cca 85—83 î.e.n.) dispunem de o informație foarte bogată, oferită de majoritatea absolută a tezaurilor descoperite. Aceasta ne permite să întreprindem o cercetare mai nuanțată.

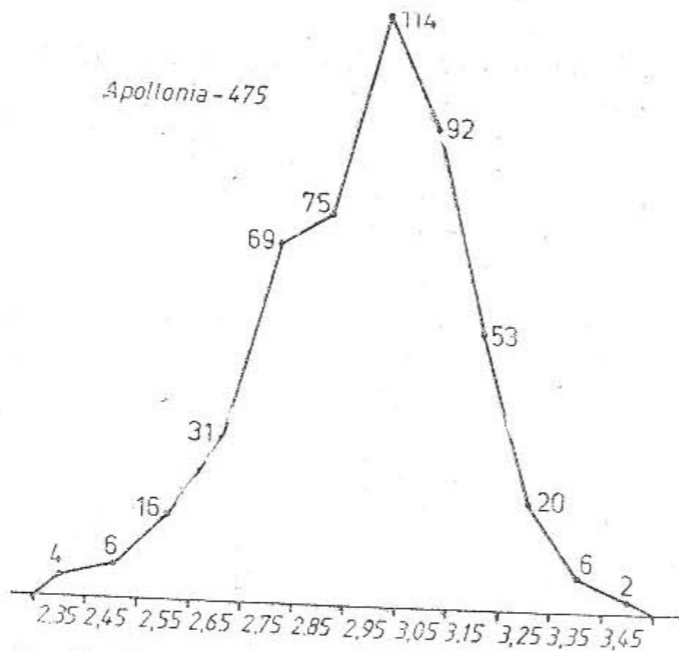

Fig. 5. Histograma greutății drahmelor de Apollonia din tezaurul de la Celopek (Iugoslavia).

Pentru drahmele de Apollonia am realizat mai întâi o histogramă cumulativă, conținând curba greutateilor pieselor din 5 tezaure, datorită numărului relativ redus de piese din fiecare (fig. 6). Este vorba de tezaurele de la Drăgești¹⁹, Cermei²⁰, Doboz²¹, Tășad²² și Talpe (IGCH 584). Observăm deschiderea largă a curbei, cu aglomerări maxime egale în dreptul

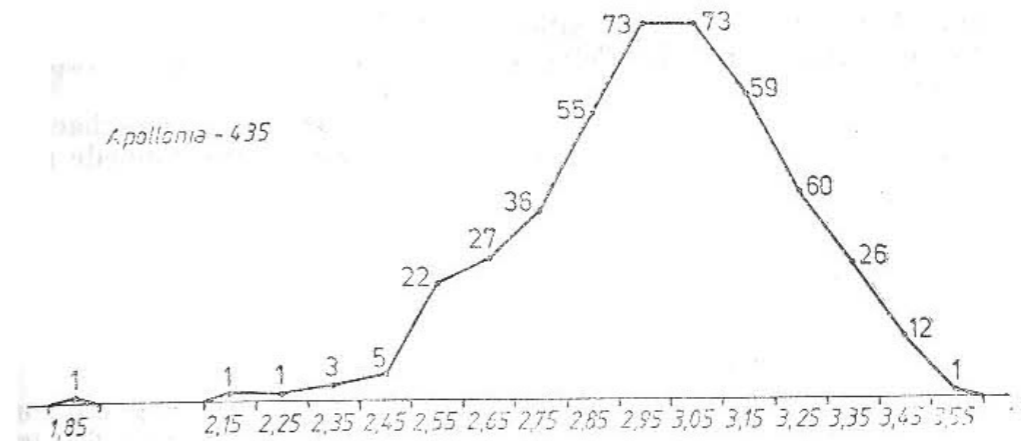

Fig. 6. Histograma greutății cumulate a drahmelor de Apollonia din tezaurele de la Cermei, Drăgești, Talpe, Tășad (România) și Doboz (Ungaria).

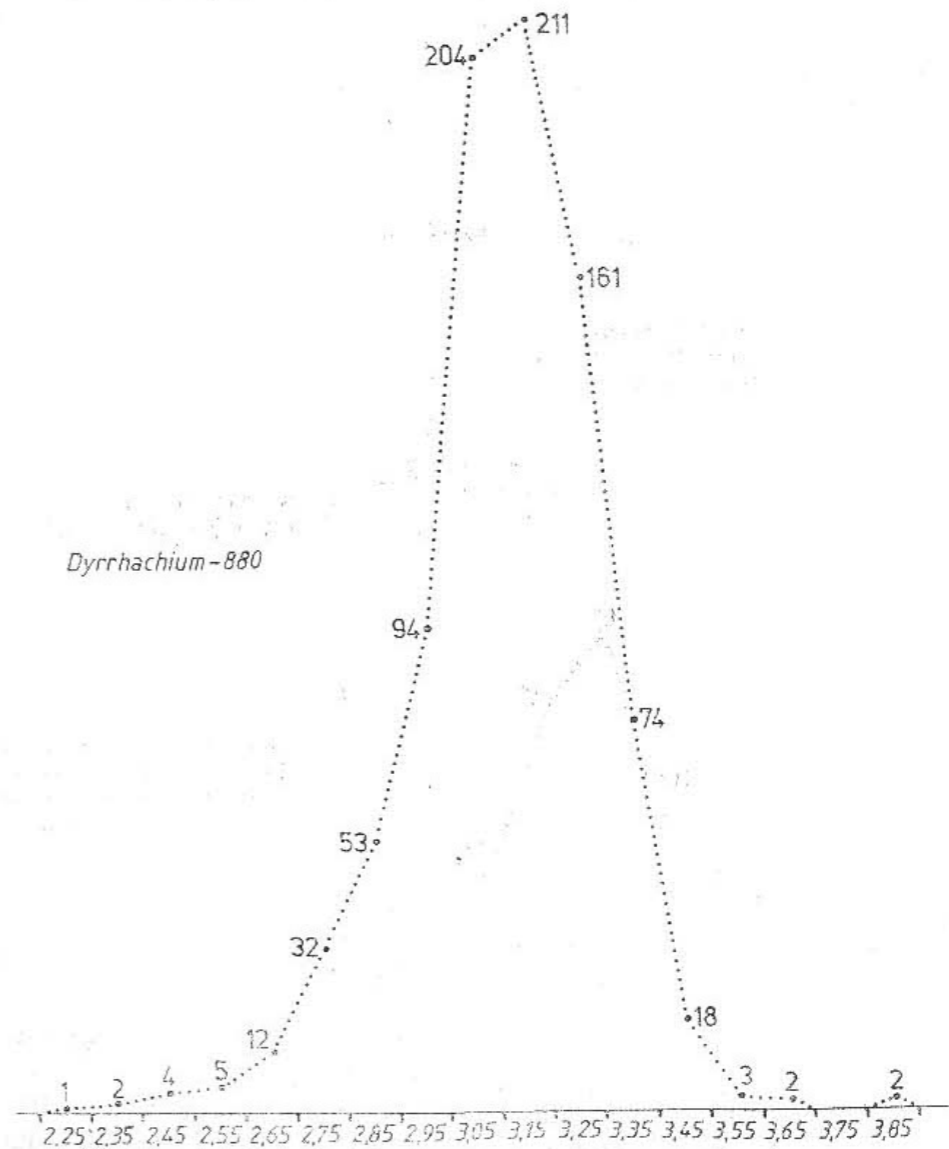

Fig. 7. Histograma greutății drahmelor de Dyrhachium din tezaurul de la Viișoara (România).

tul valorilor 2,95 și 3,05 g, adică o medie de 3,00 g. Aici se repetă situația din tezaurul de la Celopek: greutate medie redusă față de etalon, amploare mare a curbei greutăților.

Un alt grup de tezaururi, conținând numai drahme de Dyrrhachium, uneori asociate cu denari romani republicani sau cu alte monede ne în-

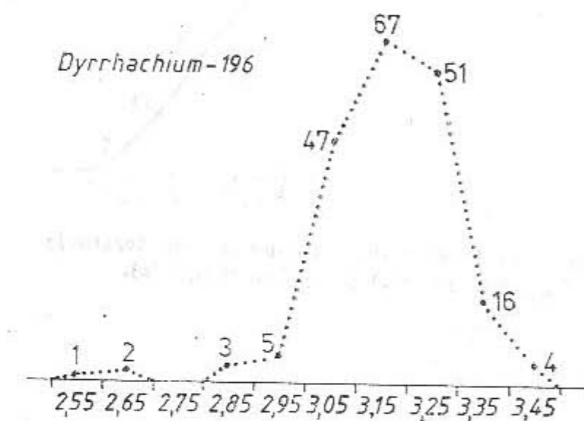

Fig. 8. Histograma greutății drahmelor de Dyrrhachium din tezaurul de la Pečinci (Iugoslavia).

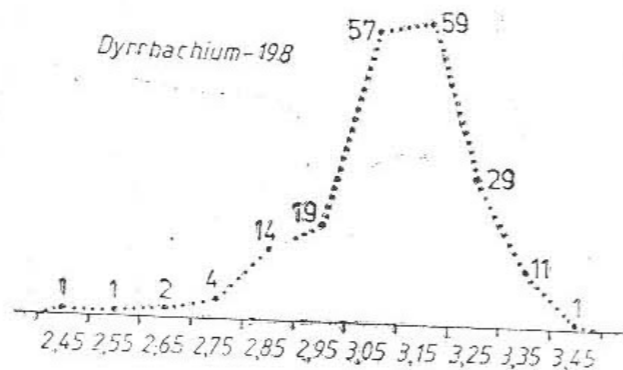

Fig. 9. Histograma greutății drahmelor de Dyrrhachium din tezaurul de la Voivodeni (România).

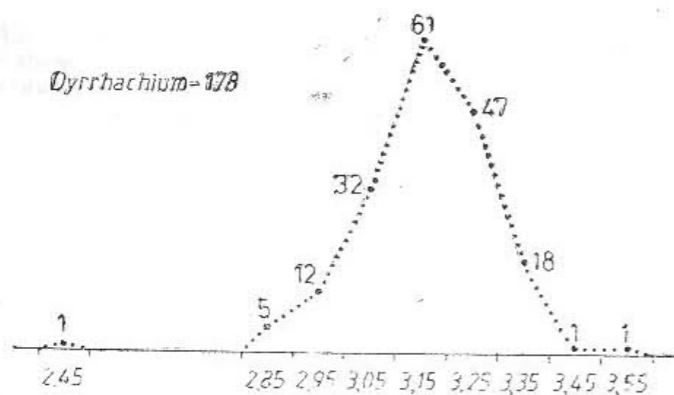
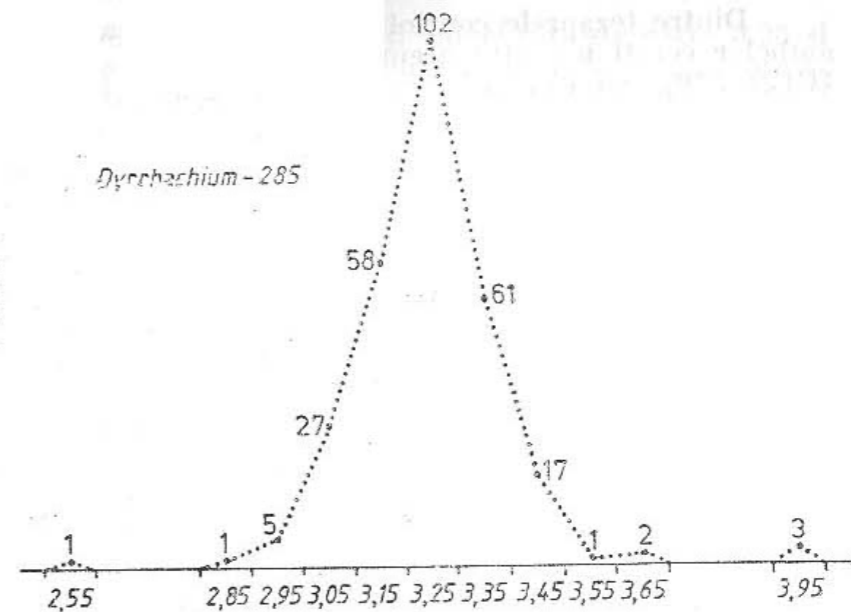

Fig. 10. Histograma greutății drahmelor de Dyrrhachium din tezaurul de la Grozești (România).

fățișează un tablou diferit: curbura ascuțită a greutăților, cu vârful oscilând între valorile de 3,10—3,25 g. Este vorba de tezaururile de la Vișoara (IGCH 640) — 3,12 g, Pečinci²³ — 3,15 g, Voivodeni (IGCH 590) — 3,11 g, Grozești (IGCH 605) — eca 3,17 g și Pănade (IGCH 620) — 3,25 g (fig. 7—11).

Fig. 11. Histograma greutății drahmelor de Dyrrhachium din tezaurul de la Pănade (România).

— Apollonia-446
 ..... Dyrrhachium-1116

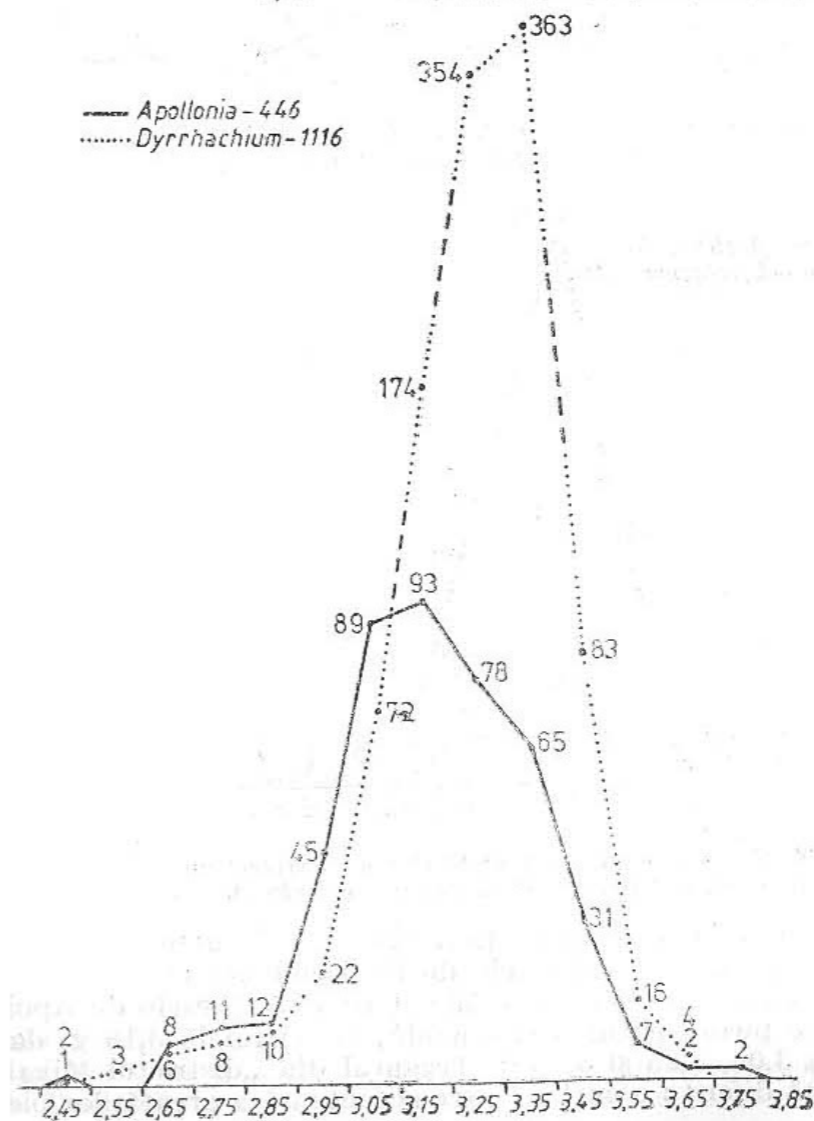

Fig. 12. Histograma greutății drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia din tezaurul de la Zaklopača (Iugoslavia).

Dintre tezaurele conținând în proporții mai însemnate drahme ale ambelor cetăți ne rețin atenția tezaurele de la Zaklopača (Iugoslavia, IGCH 579), cel din „districtul Mihailovgrad” (Bulgaria)²⁴ și Basarabi,

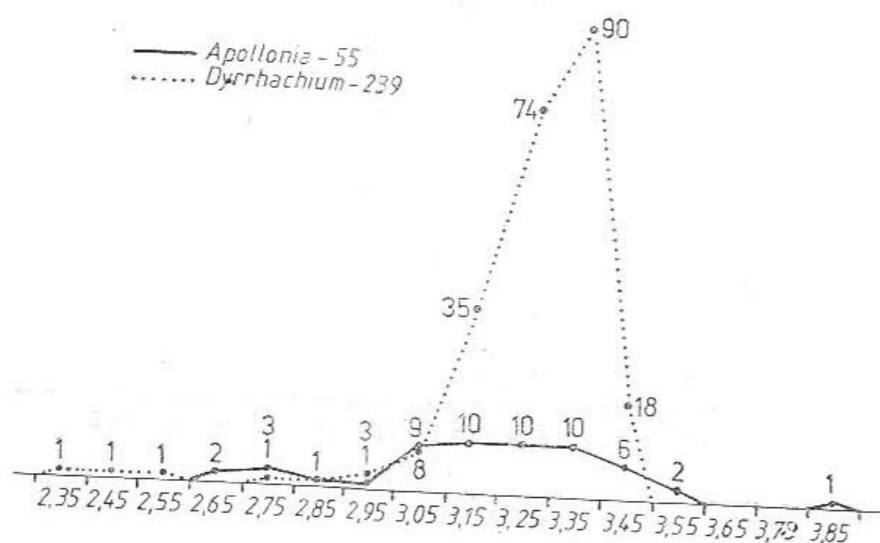

Fig. 13. Histograma greutății drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia din tezaurul „districtul Mihailovgrad” (Bulgaria).

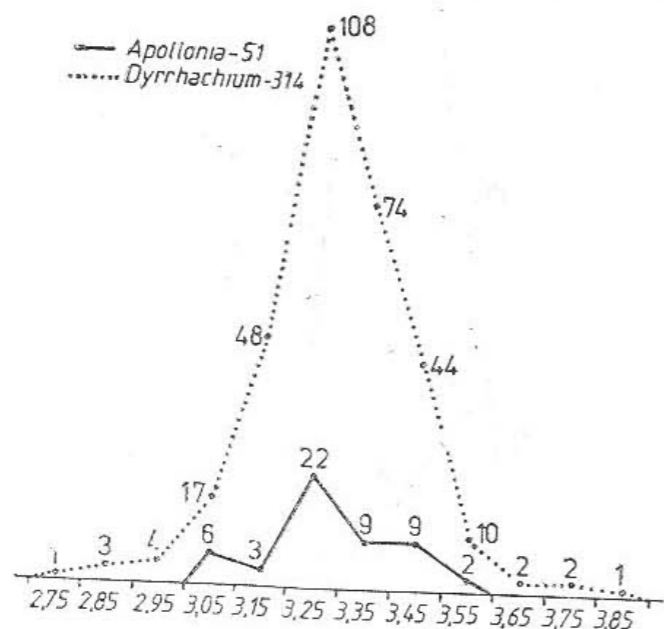

Fig. 14. Histograma greutății drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia din tezaurul de la Basarabi (România).

jud. Dolj (IGCH 609). La Zaklopača (fig. 12), curbele greutăților sînt foarte accentuate, mai ales la drahmele de Dyrrhachium care au două maxime succesive la 3,25 g (354 ex) și 3,35 g (363 ex.). Piesele de Apollonia au o greutate medie puțin mai scăzută, cu vîrfurile la 3,05, 3,25 și 3,35 g. Tezaurul din „districtul Mihailovgrad” se prezintă diferit: o curbă foarte accentuată a greutăților pie-

selor de Dyrrhachium, cu vîrfurile la 3,35 g și valori ridicate către 3,25 și 3,15 g, pe cînd piesele de Apollonia se prezintă ca o curbă largă, cu valori egale între 3,05—3,35 g. În tezaurul de la Basarabi (fig. 14) curbele sînt asemănătoare, cu vîrfurile la 3,25 g și tendințe de creștere spre greutatele superioare. În toate cele trei cazuri putem aprecia că avem de-a face cu monede „alese” pentru teaurizare, cu greutatele cele mai mari.

Pentru comparație, să urmărim acum histograma tezaurului II de la Tirana (IGCH 666), conținând alături de drahme și denari republicani și care a fost găsit în teritoriul unde aceste monede au avut o circulație firească. Deși cuprinde puține piese (numai 31 Apollonia, 39 Dyrrhachium, 3 imitații și denari romani republicani) se constată aici o amplitudine mare a ambelor curbe, între 2,75—3,15 g, doar cu un vîrf nesemnificativ al pieselor de Dyrrhachium la 2,95 g. Este vorba aici de o sumă modestă, rămasă în circulație după retragerea pieselor cu greutate mai mare (fig. 15).

O situație asemănătoare, indiciu al unor redistribuiri repetate a pieselor componente, ne oferă drahmele de Dyrrhachium din tezaurele de la Deva²⁵, Furculești (IGCH 631) și Hilib²⁶. Histograma cumulativă a greutăților lor se înfățișează ca o curbă largă, cu amplitudini mari între 2,75—3,35 g și un vîrf cu totul neglijabil la 3,05 g (fig. 16).

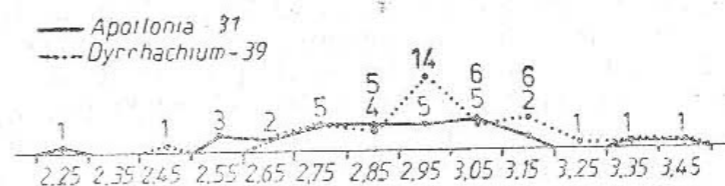

Fig. 15. Histograma greutății drahmelor de Dyrrhachium și Apollonia din tezaurul Tirana II (Albania).

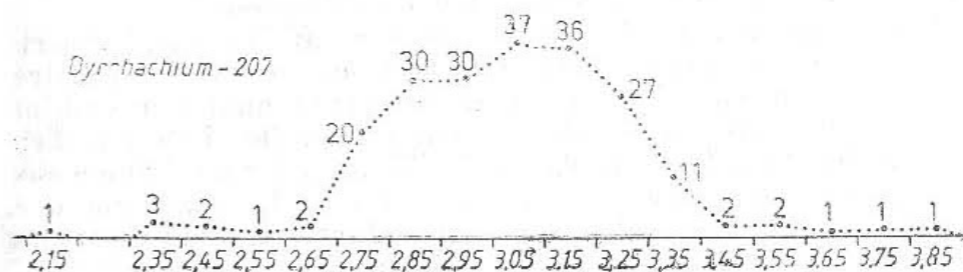

Fig. 16. Histograma greutății cumulate a drahmelor de Dyrrhachium din tezaurele de la Deva, Furculești și Hilib (România).

În fața unor situații atît de diferite, oricine se poate întreba dacă distribuțiile prezentate de noi reflectă situații reale sau sînt arbitrare. Pentru verificare, am întreprins o anchetă suplimentară. Dispunînd de un catalog aproape complet al monedelor publicate, provenind din tezaure, descoperiri izolate și colecții, am urmărit repartitia greutăților monedelor din fiecare emisiune în parte, atît la Apollonia cît și la Dyrrhachium pentru perioadele finale: a doua parte a subgrupeii B.II de la Apollonia și grupa V de la Dyrrhachium, cele mai bine reprezentate în tezaurele din Dacia (Tab. I):

APOLLONIA

Nr. cat.	Emisiuni	Virful greut.
106	Nikonos-Sosikrates	2,95
107	Autoboulou-Simias	3,35
108	Lysania-Maarkos	3,35
109	Lysenos-Aristen	3,05;3,15
110	Epikadou-Agias	2,95
111	Autoboulou-Niken	3,05
112	Andriskou-Nikandros	3,05
113	Chairenos-Xenokles + Aibatios	3,05
114	Ainea-Ariston	2,95
115	Damophontos-Timen	2,85;3,05

Tabel I

DYRRHACHIUM

Nr. cat.	Emisiuni	Virful greut.
152	Phillia-Xenon	3,25
153	Charopinou-Xenon	3,25
154	Pyrba-Xenon	3,35
155	Agathionos-Xenon	
	Meniskos	3,25
156	Philodamou-Xenon	
	Meniskos	3,25
157	Philota-Meniskos	3,25
158	Kallonos-Meniskos	3,15
159	Arhippou-Meniskos	3,15
160	Iykiskou-Meniskos	3,15
161	Dionysiou-Meniskos	3,15
162	Meniskou-Philon	3,05
163	Aristenos-Silanos + Philon	3,05
164	Philonos-Meniskos	2,95

Mai sugestivă decât acest tabel este însă urmărirea histogramelor (fig. 17—38). În timp ce la Apollonia curba greutateilor este amplă cu cote aproape egale sau puțin diferite între 2,55 și 3,44 g, la Dyrrhachium curba este înaltă și abruptă, cu valorile maxime cuprinse între 3,05—3,35 g. Cu alte cuvinte, în timp ce la Apollonia greutatea medie „normală” a monedelor variază în limitele a 0,80 g, la Dyrrhachium această variație este de numai 0,30 g. Este drept însă că înălțimea sporită a curbelor la piesele de Dyrrhachium este determinată și de numărul mult mai mare al monedelor luate în calcul. Și în această din urmă cote se constată totuși o scădere treptată a greutateii medii a emisiunilor, de la 3,25—3,35 g până la 3,05 g, oglindă a dificultăților crescînde prin care trecea administrația în ultimii ani de emisiune.

Cu tot numărul relativ mic al pieselor luate în calcul raportat la volumul total al fiecărei emisiuni și cu toate că observațiile noastre sînt într-o anumită măsură influențate de frecvența anumitor emisiuni în anumite tezaure, credem că ele reflectă totuși, fie și ușor deformată, o realitate obiectivă. În perioada finală a emisiunilor de drahme, acestea aveau o greutate mai mare și mai constantă la Dyrrhachium decât la Apollonia. Urmare a acestui fapt este modalitatea diferită de acumulare a lor în tezaure, conform legii lui Gresham.

Se întîlnesc următoarele situații :

- tezaure în care cele două categorii de drahme nu se asociază ;
- tezaure mixte în care predomină net drahmele de Dyrrhachium față de cele de Apollonia (26 cazuri) sau invers (12 cazuri) ;
- preferința de a se tezauriza drahmele de Dyrrhachium față de cele din Apollonia, reflectată prin numărul mult mai mare al primelor ;
- asocierea mult mai frecventă a drahmelor de Dyrrhachium cu alte categorii de monede (Thasos, denari romani republicani ș.a.) decât a celor din Apollonia ;
- selectarea în vederea tezaurizării a drahmelor de Apollonia cu greutățile cele mai mari (tezaurele Dieci II, Zaklopača, Basarabi), în asociere cu drahme de Dyrrhachium ;

106. ΝΙΚΩΝΟΣ - ΣΩΣΙΚΡΑΤΗΣ
Apollonia - 449

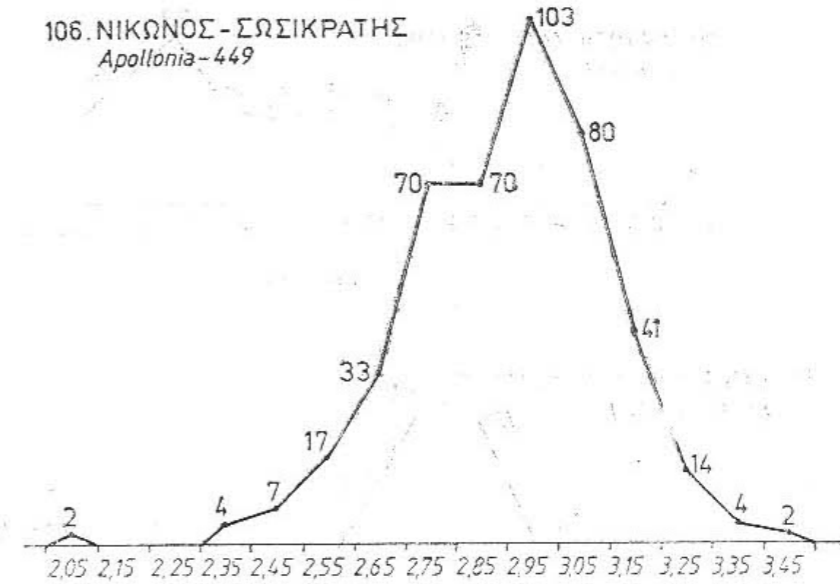

Fig. 17

107 ΑΥΤΟΒΟΛΟΥ - ΣΙΜΙΑΣ
Apollonia - 94

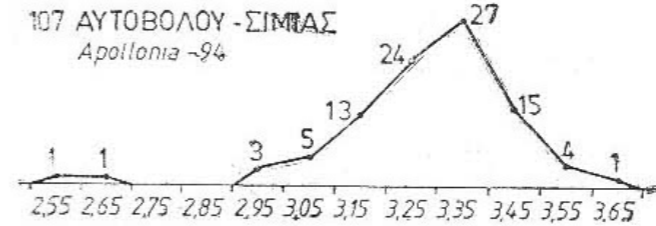

Fig. 18

108 ΛΥΣΑΝΙΑ - ΜΑΑΡΚΟΣ
Apollonia - 72

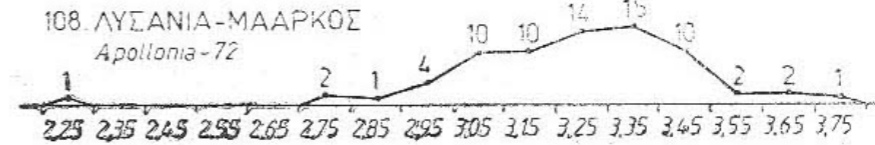

Fig. 19

109 ΛΥΣΗΝΟΣ ΙΙΙ - ΑΡΙΣΤΩΝ
Apollonia - 109

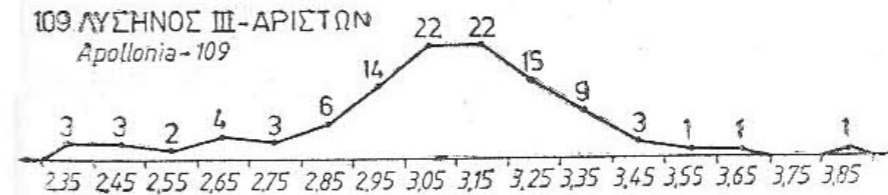

Fig. 20

110 ΕΠΙΚΑΔΟΥ - ΑΓΙΑΣ
Apollonia - 175

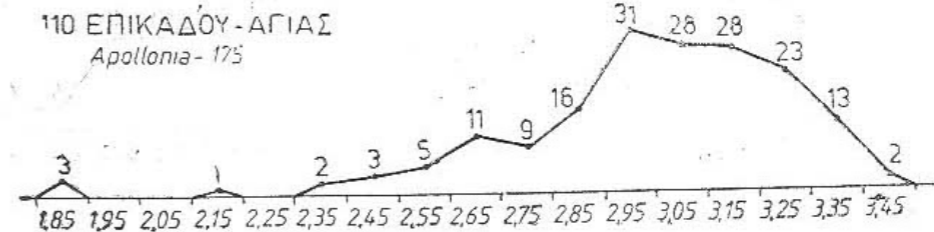

Fig. 21

Fig. 17—21. Histogramele greutateii drahmelor de Apollonia din ultimele emisiuni (nr. 106—115).

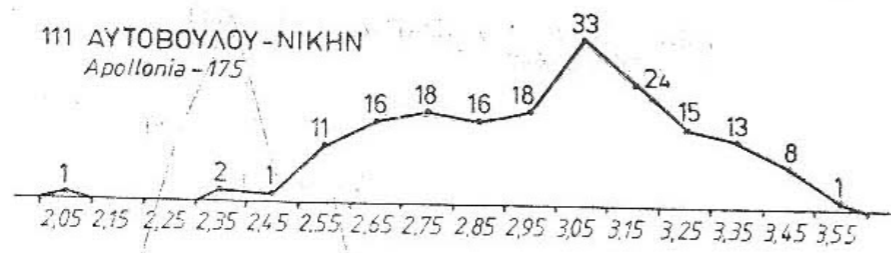

Fig. 22

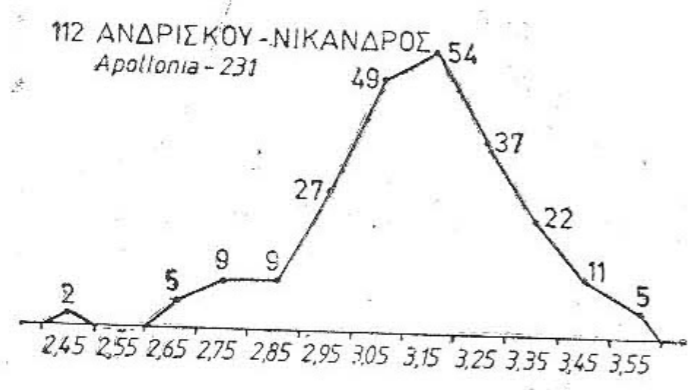

Fig. 23

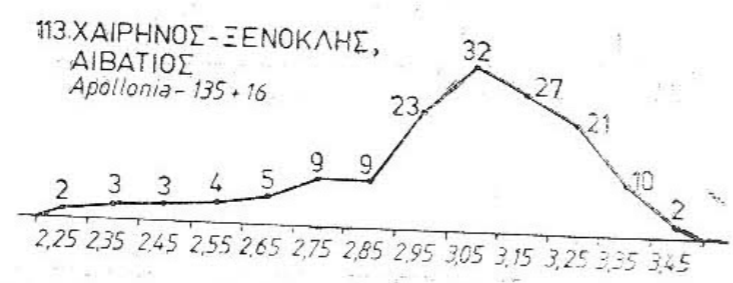

Fig. 24

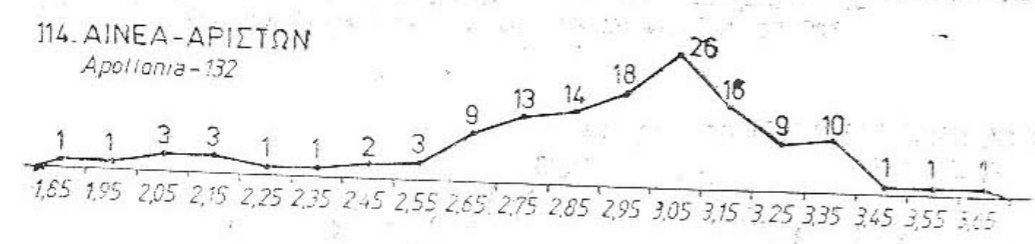

Fig. 25

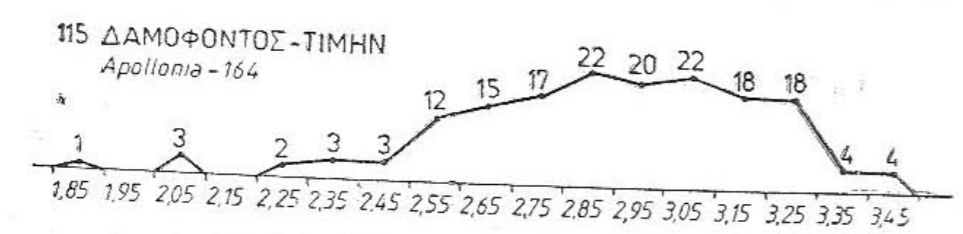

Fig. 26

Fig. 22-26. Histogramele greutății drahmelor de Apollonia din ultimele emisiuni (nr. 106-115).

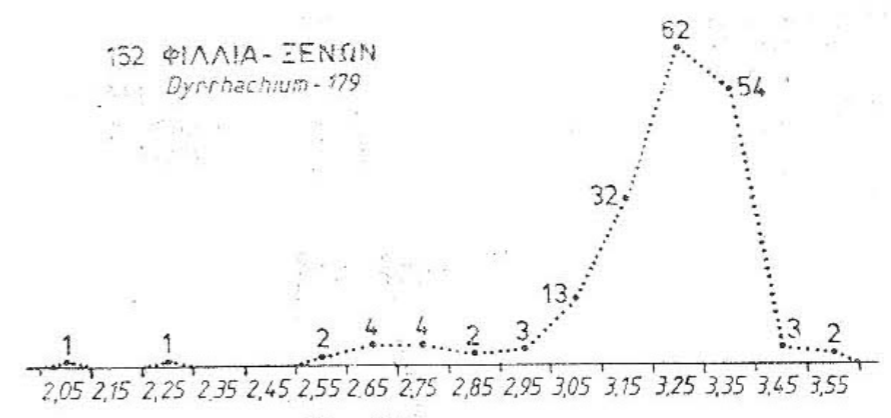

Fig. 27

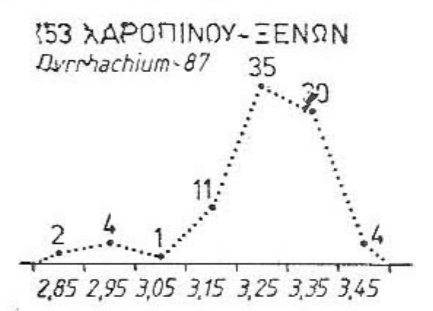

Fig. 28

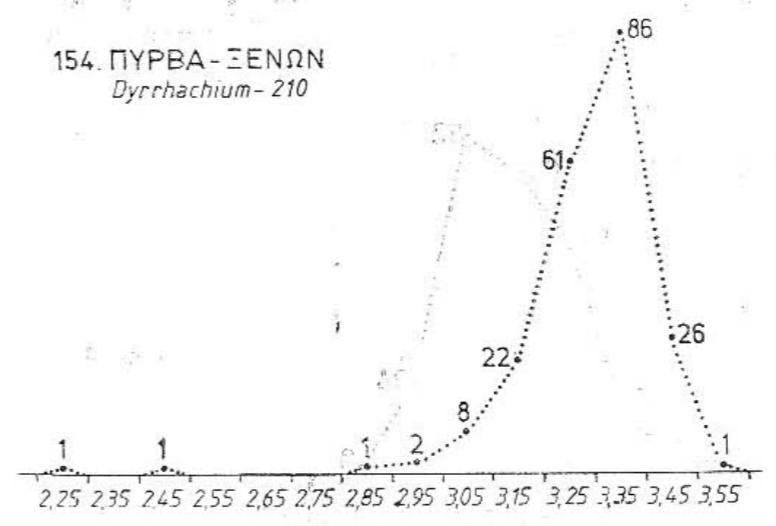

Fig. 29

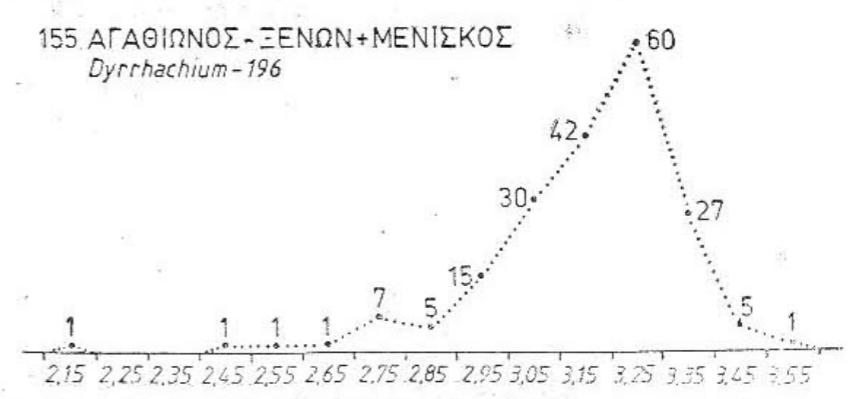
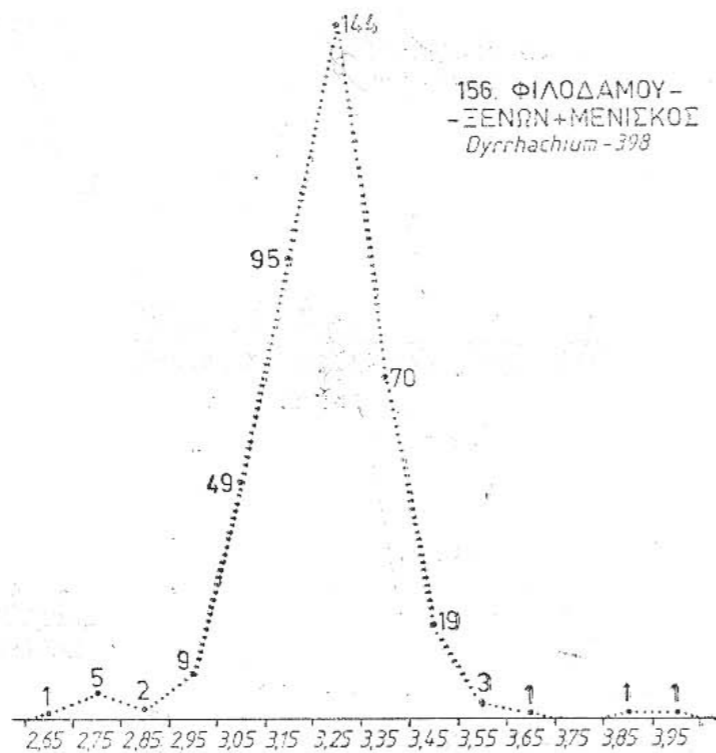

Fig. 30

Fig. 27-30. Histogramele greutății drahmelor de Dyrrhachium din grupa a V-a (nr. 152-163, fără ultima emisiune).

Fig. 31—33. Histogramele greutății drahmelor de Zyrhachium din grupa a V-a (nr. 152—163, fără ultima emisiune).

Fig. 31

157. ΦΙΛΩΤΑ-ΜΕΝΙΣΚΟΣ
Dyrrhachium-266

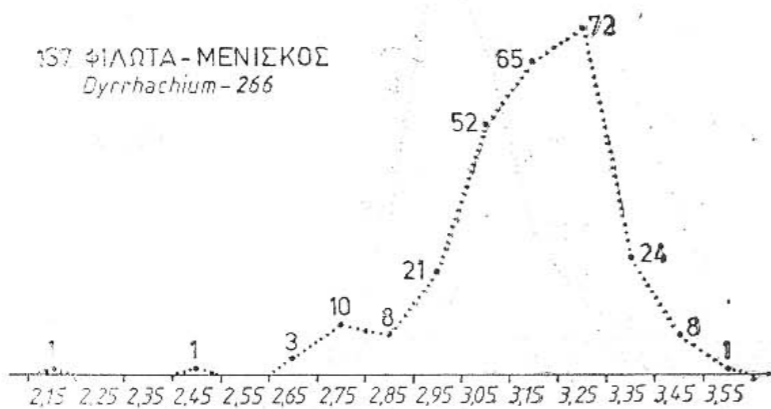

Fig. 32

Fig. 33

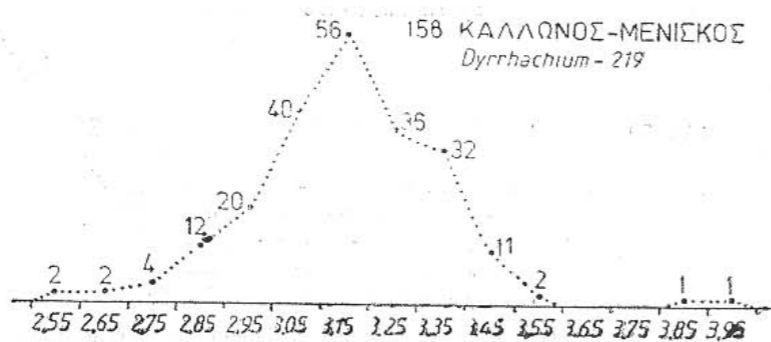

Fig. 34

160. ΛΥΚΙΣΟΥ-ΜΕΝΙΣΚΟΣ
Dyrrhachium-421

Fig. 35

161. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ-ΜΕΝΙΣΚΟΣ
Dyrrhachium-620

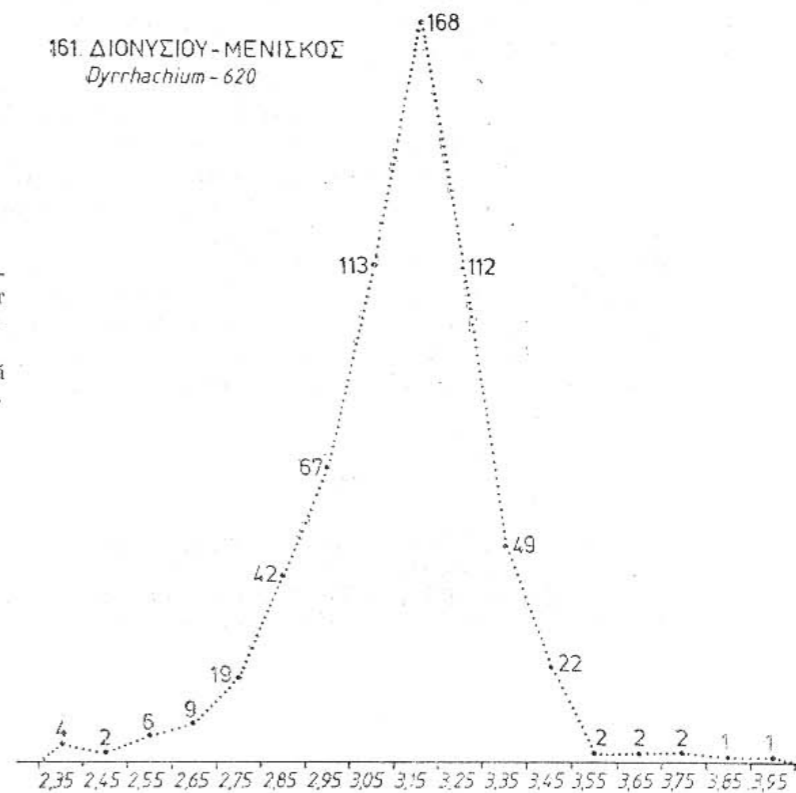

Fig. 36

Fig. 34—36. Histogramele greutății drahmelor de Zyrhachium din grupa a V-a (nr. 152—163, fără ultima emisiune).

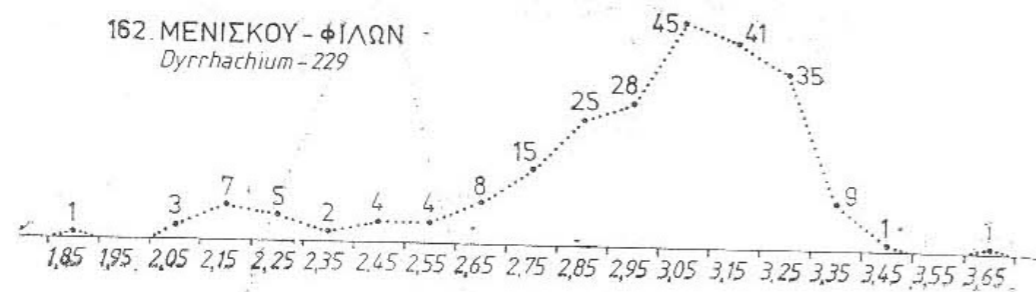

Fig. 37

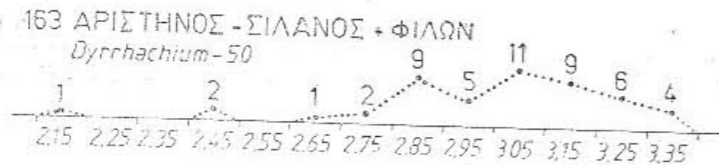

Fig. 38

Fig. 37-38. Histogramele greutății drahmelor de Dyrrhachium din grupa a V-a (nr. 152-163, fără ultima emisiune).

— rămânerea în circulație a pieselor cu greutățile cele mai mici, din ambele orașe (tezaurele Tirana I și II, Deva, Furculești, Hilib);
 — tezaure mixte în care predomină alte categorii de monede (denari romani republicani — 9 cazuri, Thasos și Macedonia Prima — 2 cazuri);
 — tezaurizarea în mod excepțional exclusiv a imitațiilor, cu greutate redusă (tezaurul de la Troianul, cu greutatea medie de 2,59 g).
 — procentul foarte redus al imitațiilor de drahme — de obicei sub 1 % în numeroase tezaure conținând drahme ale celor două cetăți.

Cercetarea noastră are un caracter provizoriu, determinat de informația incompletă de care dispunem. De un interes particular ar fi cunoașterea cât mai exactă a *titului* argintului din respectivele monede și din imitațiile lor. Credem totuși că am reușit să identificăm anumite *tendințe* reale manifestate în circulația și tezaurizarea drahmelor „illirice” pe teritoriul Daciei. Ar mai fi de adăugat faptul că circa 30 de tezaure mixte din Dacia cuprinzând și astfel de monede mai cuprind și obiecte de podoabă sau vase din argint, obținute se pare din topirea monedelor²⁷. Ele sînt un indiciu al modului în care era folosită cu precădere moneda de argint în Dacia secolului I î.e.n.: ca sursă de metal prețios, acumulat ca atare sau transformat în obiecte de prestigiu, pentru afirmarea unui anumit statut social al păturii conducătoare²⁸. Este verosimil însă, așa cum ne arată unele tezaure, că o parte a monedelor respective — cele cu greutate și deci valoare intrinsecă mai scăzută, să fi fost utilizată și în tranzacții comerciale sau de altă natură.

NOTE

¹ N. Conovici, BSNR, 77-79, 1983-1985 (1986), p. 69-88.
² M. Babeș, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 5-19.
³ I. Glodariu, ActaMN, 8, 1971, p. 71-90.
⁴ B. Mitrea, BSNR, 75-76, 1981-1982 (1983), p. 31-59.

⁵ N. Conovici, *op. cit.*, p. 70-71; idem, *Symposia Thracologica*, 1, Craiova, 1983, p. 66-67; idem, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 1, Călărași, 1985, p. 35-43.
⁶ P. R. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, 1, Wiesbaden, 1961, p. 159-160; N. G. L. Hammond, *Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford, 1967, p. 638-639; A. Giovannini, *Rome et la circulation monétaire en Grèce au IIe siècle avant Jésus-Christ*, Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft, 15, 1978, p. 11 — dar cu alți multipli.
⁷ R. Thomsen, *Early Roman Coinage*, 11, Copenhaga, 1961, p. 377-379.
⁸ De fapt modelul a fost preluat în sec. IV î.e.n. de staterii de argint ai celor două orașe, față de care drahmele, emise ceva mai târziu, reprezintă 1/3 din greutate — cf. P. Gardner, BMC, VI, *Thessaly to Aetolia*, Londra, 1883, p. XXXVIII — XXXIX; A. Maier, NZ, 1, 1908, p. 1-33; H. Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, Tirana, 1972, p. 21-23, 45-52.
⁹ N. Conovici, BSNR, 77-79, 1983-1985 p. 70.
¹⁰ P. Visona, ΔΡΑΧΜΑΙ ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΤΙΚΑΙ. A tentative chronology of the drachms of Apollonia Illyrici, Summer 1979, Paper on file at the American Numismatic Society, New York, p. 31 și n. 18.
¹¹ A. Giovannini, *op. cit.*, p. 113; M. H. Crawford, *Coinage and Money under the Roman Republic. Italy and the Mediterranean Economy*, Londra, 1985 p. 225. Nu subscriem însă la opinia acestui autor după care drahmele erau folosite pentru importul de sclavi și sare din Dacia: vezi în acest sens C. Preda și Gh. Marinescu, BSNR, 77-79, (1983-1985), p. 62-63, cu alte argumente.
¹² N. Conovici, *op. cit.*, p. 71, 73 și fig. 1-3.
¹³ *Ibidem*, p. 71 cu n. 18 și 34.
¹⁴ *Ibidem*; idem, *Cronologia drahmelor din Dyrrhachium și Apollonia și circulația lor în Dacia*, ms.
¹⁵ *Ibidem*.
¹⁶ *Ibidem*.
¹⁷ Vezi mai sus, n. 11.
¹⁸ Catalogul tezaurului la Al. Sășianu, *Moneda antică în restul și nord-vestul României*, Oradea, 1980, p. 112-119; pentru repartitia cronologică a drahmelor dyrrhachiene în acest tezaur și în altele vezi N. Conovici, *Thraco-Dacia*, 6, 1985, p. 66, fig. 2.
¹⁹ N. Chidioșan și Al. Sășianu, N. Beladam, *Crisia*, 8, 1978, p. 27-50; Al. Sășianu, *op. cit.*, p. 122-124.
²⁰ E. Chirilă și M. Barbu, *Ziridava*, 11, 1979, p. 141-144.
²¹ Biróné Sey K. și Goldmann G., *ArchÉrt*, 103, 1978, 2, p. 223-234.
²² Al. Sășianu, *op. cit.*, p. 172-174.
²³ P. Popović, *Numizmatičar*, 1, Belgrad, 1978, p. 9-22.
²⁴ I. Jurukova, *Arheologija-Sofia*, 1977, 1, p. 68. Conținutul tezaurului a fost studiat de noi în 1985 la Muzeul de arheologie din Sofia.
²⁵ E. Chirilă și A. Rusu, *ActaMP*, 4, 1980, p. 69-76.
²⁶ Z. Szekely, *CIH*, 3, 1980, p. 3-10.
²⁷ C. Preda, *SCIV*, 8, 1957, 1-4, p. 113-124; E. Chirilă, Al. V. Matei, *ActaMP*, 10, 1986, p. 95-117.
²⁸ Vezi în acest sens M. H. Crawford, *La moneta in Grecia e a Roma*, Roma-Bari, 1982, p. 93-98.

NOUVELLES CONTRIBUTIONS CONCERNANT LA CIRCULATION DES DRACHMES DE DYRRHACHIUM ET APOLLONIE : L'ASPECT MÉTROLOGIQUE

RÉSUMÉ

L'évidence des découvertes monétaires a montré que les drachmes de Dyrrhachium sont de beaucoup plus nombreuses (rapport cca 5 : 1) vis-à-vis des pièces d'Apollonie, qui sont pourtant similaires comme nominal, iconographie et aire de diffusion. Il y avait plusieurs raisons possible de ce phénomène :

— une quantité plus petite de monnaie émise par Apollonie depuis le milieu du^e II siècle av. n.è. — fréquence d'env. deux issues tous les trois ans ;

— une difficulté accrue pour cette ville de procurer son argent comme matière première ;

— l'utilisation préférentielle par l'autorité protectrice — la République romaine — des monnaies de Dyrrhachium pour payer ses troupes dans la Péninsule Balkanique ;

— l'affaiblissement des contacts commerciaux directs d'Apollonie avec les tribus de l'Illyrie du nord (le bassin de Narone), les principaux bénéficiaires de ces monnaies ;

— la valeur plus réduite des drachmes d'Apollonie, suite de leur poids moyen plus petit.

Cette dernière raison, qui peut être la conséquence de tous les autres, nous a semblé décisive et en même temps le plus facile à prouver.

On suivit tout d'abord l'évolution des poids moyens des drachmes des deux villes dans les trésors, durant toute la période de leur émission. Pour la fin du IIIe siècle av. n.è. (trésor de Durrës) on ne connaît pas les poids des pièces ; pendant la première moitié du IIe siècle (trésors de Jubicë, Bakërr, et „Albanie” de la collection Polese — fig. 1—3) le poids moyen des deux catégories de drachmes est très proche de l'étalon : 3,25—3,335 g ; à la fin du même siècle, les histogrammes de deux trésors plus connus (Dieci II et Čelopek, fig. 4—5) montrent un „sommet” à 3,25 g, pour les pièces de Dyrrhachium tandis que pour les pièces d'Apollonie des valeurs maximales vers 3,15 et 2,95 g.

Pour les issues datées de la fin du IIe s. aux premières décennies du Ier s. av. n.è. notre information est très riche et permet une recherche plus nuancée. La histogramme cumulative des poids des drachmes d'Apollonie dans cinq trésors (fig. 6) présente une courbe à large ouverture, avec des valeurs maximales égales à 2,95 et 3,05 g, semblables au trésor de Čelopek ; par contre, les histogrammes des poids des drachmes de Dyrrhachium dans cinq autres trésors (fig. 7—11) ont une courbe „aiguë” avec „le sommet” entre 3,10—3,25 g. Trois trésors mixtes, avec des pièces „aiguës” pour les pièces de Dyrrhachium (sommet à 3,51—3,35 g sur les histogrammes), courbes larges, avec des valeurs maximales presque égales entre 3,05—3,35 g. On constate dans ces „trésors d'accumulation” la tendance de retirer de la circulation les pièces avec les plus grands poids. Il y a aussi des „trésors de circulation”, où les poids moyens des drachmes dans deux villes est réduite et la courbe des poids plus amples Tirana II — 2,95 g, Deva, Furculești et Hilib — 3,05 g et des valeurs accrues entre 2,75—3,35 g (fig. 15—16).

Le poids moyen de chaque issue de l'étape finale (sous-groupe B.II d'Apollonie, groupe V de Dyrrhachium), calculé à l'aide de tous les exemplaires connus — indique pour les drachmes d'Apollonie des valeurs entre 2,95—3,03 g (deux émissions seulement avec 3,35 g), tandis que pour les drachmes de Dyrrhachium on constate un abaissement lent et progressif de 3,25—3,35 g (6 émissions), vers 3,15 g (4 émissions), 3,05 g (2 émissions) et 2,95 g la dernière issue (Tab. I).

Les histogrammes cumulatives des poids de chaque émission montrent de nouveau des courbes amples pour les issues d'Apollonie et très aiguës pour Dyrrhachium (fig. 17 et suiv).

Toutes ces analyses prouvent que les pièces de Dyrrhachium ont gardé pendant la dernière période un poids moyen plus accru et plus constant que les pièces de son voisine et expliquent les médailles différentes d'accumulation et d'association dans les trésors des drachmes des deux villes.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium et Apollonie du trésor de Jubicë (Albanie).
- Fig. 2. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium et Apollonie du trésor de Bakërr (Albanie).
- Fig. 3. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium et Apollonie du trésor de la collection „Polese” (provenant de l'Albanie).
- Fig. 4. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium et Apollonie du trésor de Dieci II (Roumanie).
- Fig. 5. Histogramme du poids des drachmes d'Apollonie du trésor de Čelopek (Yougoslavie).
- Fig. 6. Histogramme du poids cumulé des drachmes d'Apollonie des trésors de Cermei, Drăgești, Talpe, Tășad (Roumanie) et Doboz (Hongrie).
- Fig. 7. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium du trésor de Vișoara (Roumanie).
- Fig. 8. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium du trésor de Pećinci (Yougoslavie).
- Fig. 9. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium du trésor de Voivodeni (Roumanie).
- Fig. 10. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium du trésor de Grozești (Roumanie).
- Fig. 11. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium du trésor de Pânade (Roumanie).
- Fig. 12. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium et Apollonie du trésor de Zaklopača (Yougoslavie).
- Fig. 13. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium et Apollonie du trésor du „districté de Michailovgrad” (Bulgarie).
- Fig. 14. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium et Apollonie du trésor de Basarabi (Roumanie).
- Fig. 15. Histogramme du poids des drachmes de Dyrrhachium et Apollonie du trésor de Tirana II (Albanie).
- Fig. 16. Histogramme du poids cumulé des drachmes de Dyrrhachium des trésors de Deva, Furculești et Hilib (Roumanie).
- Figs. 17—26. Histogrammes du poids des drachmes d'Apollonie des dernières émissions (Nos. 106—115).
- Figs. 27—38. Histogrammes du poids des drachmes de Dyrrhachium de la V-e groupe (Nos. 152—163, sans la dernière émission).